

Τὰ πρῶτα πολιτειακὰ κείμενα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης καὶ ὁ ὅρος ἐλευθερία

Νίκου Φ. Τόμπρου*

Εἰσαγωγικά

Ἡ ἔναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ποὺ σημειώθηκε σχεδὸν ταυτόχρονα σὲ Πελοπόννησο, Ρούμελη καὶ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου τὴν ἀνοιξη τοῦ 1821, κατέδειξε ἄμεσα ὅτι ὁ Ἀγώνας τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων χρειαζόταν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μαχητικότητά τους, μία ἐνιαία κεντρικὴ ἐξουσία/κυβέρνηση ποὺ θὰ ἀναλάμβανε νὰ τοὺς ὀργανώσει πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ, νὰ ἐφοδιάζει μὲ πολεμικὸ ὕλικό, τρόφιμα καὶ μισθοὺς τοὺς ἐνόπλους, νὰ σχεδιάζει τὶς μελλοντικὲς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις κ.λπ. Ἐπιπρόσθετα στὰ καθήκοντα τῆς ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης θὰ ἦταν νὰ δημιουργήσει εὐνοϊκὸ κλίμα ὑπὲρ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα ἔναντι τῶν δύσπιστων δυτικοευρωπαϊκῶν κρατῶν, τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν ὁποίων καθόριζε ἡ Ἱερὰ Συμμαχία. Στὸ πλαίσιο λοιπὸν αὐτὸ οἱ ἐπαναστάτες ἐπεδίωξαν ἀπὸ τὶς πρῶτες κιόλας ἡμέρες τῆς Ἐπανάστασης νὰ παρουσιάσουν στοὺς Εὐρωπαίους τὴν εἰκόνα ἐνὸς χριστιανικοῦ ἔθνους μὲ τεράστια πολιτισμικὴ παράδοση, τὸ ὁποῖο ἐξεγέρθηκε ἐπιδιώκοντας τὴν ἐλευθερία του ἀπὸ ἕναν ἀλλόθρησκο καὶ ἀπολίτιστο κυρίαρχο¹.

* Ὁ Νίκος Φ. Τόμπρος εἶναι Ἐπίκ. Καθηγητὴς Πολιτικῆς Ἱστορίας τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς Ἐδελπίδων.

1. Ν. Τόμπρος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ (1453-1832): Ὅψεις καὶ ἀπόψεις*, Ἡρόδοτος, Ἀθήνα 2020, σσ. 227-228. Ἐπιπρόσθετα βλ. Στ. Παπαγεωργίου, *Ἀπὸ τὸ Γένος στὸ Ἔθνος. Ἡ θεμελίωση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους (1821-1862)*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2005, σσ. 119-120. Σχετικὰ μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ὀθωμανοῦ-Τούρκου ὡς «ἐνὸς ἀσιανοῦ καὶ βαρβάρου δυνάστου» στὴν Εὐρώπη βλ. C. A. Patrides, “The Bloody and Cruel Turk. The Background of a Renaissance Commonplace”, *Studies in the Renaissance*

Ὡστόσο πρὶν ἀπὸ τὴ συγκρότηση κεντρικῆς ἐπαναστατικῆς διοίκησης, ἡ ὁποία προέκυψε ἀπὸ τὸ Προσωρινὸ Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος ἢ Σύνταγμα τῆς Ἐπιδάουρου (1.1.1822)², συστάθηκε ἓνα πλῆθος –ἀρχικά– τοπικῶν καὶ –στὴ συνέχεια– περιφερειακῶν ἀρχῶν περιορισμένης γεωγραφικῆς καὶ χρονικῆς ἰσχύος, πού ἔλαβε ποικίλες ὀνομασίες (Ἐφορεία, Κονσολάτο, Διευθυντήριο, Καγκελαρία, Γερουσία, Ἄρειος Πάγος κ.λπ.)³. Οἱ περιφερειακὲς ἀρχές, οἱ ὁποῖες προέκυψαν ἀπὸ τοπικὲς συνελύσεις πού συγκροτήθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου ἔτους τῆς Ἐπαναστάσεως σὲ Πελοπόννησο, δυτικὴ καὶ ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, Σάμο, λειτούργησαν –στὸν σύντομο βίον τους– μὲ νομικὰ κείμενα (Ὄργανισμός, Νομικὴ Διάταξις, Σύστημα)⁴. Τὸ περιεχόμενον τῶν ἐν

10 (1963), σσ. 126-135.

2. Βλ. ἐνδεικτικὰ Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν (1821-1827)*, Ἀθήνα 1966, σσ. 88-96, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἄπ. Δασκαλάκης, *Οἱ τοπικοὶ ὄργανισμοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐπιδάουρου*, Ἀθήνα 1966, σσ. 186-224.

3. Στὶς κατὰ τόπους συσταθεῖσες πολιτικοστρατιωτικὲς ἀρχές, οἱ ὁποῖες ἀπέτελεσαν οὐσιαστικὰ τὴ «μετεξέλιξη» τῶν ἐφοριῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, συγκαταλέγονταν: α) τὸ Ἀχαϊκὸν ἢ Ἐπαναστατικὸν Διευθυντήριον (Πάτρα), β) ἡ Μεσσηνιακὴ Γερουσία (Καλαμάτα), γ) ἡ Ἐφορεία τῆς Καρύταινας (Καρύταινα), δ) ἡ Γενικὴ (Φροντιστηριακὴ) Ἐφορεία Τριφυλίας (Τριφυλία), ε) ἡ Ἐφορεία Ἰμλακίων (Ἰμλάκια), στ) ἡ Κοινότης ἢ Καγκελαρία τῆς Κορίνθου (Κόρινθος), ζ) ἡ Κοινότης Ἡλιδος (Γαστούνη) η) ἡ Καγκελαρία ἢ Κονσολάτο τοῦ Ἄργους (Ἄργος), θ) ἡ Βουλὴ τῆς Θετταλομαγνησίας (Βελεστίνο), ι) ἡ Ἀρχὴ τῶν Ἀθηνῶν (Ἀθήνα), ια) ἡ Ἀρχὴ τῶν Κοινολῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος (Λιβαδειά), ιβ) ἡ Γενικὴ Ἐφορεία τοῦ Ἄθω (Ἄθως), ιγ) ἡ Τοπικὴ Διοίκηση τῆς Ὑδρας (Ὑδρα), ιδ) ἡ Τοπικὴ Διοίκηση τῶν Σπετσῶν (Σπέτσες), ιε) ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν (Ψαρά), ιστ) ἡ Βουλὴ τῆς Σαντορίνης (Θήρα). Βλ. Ν. Τόμπρος, *Ἡ Πάτρα στὸν Ἄγωνα (1821-1828). Ἱστοριογραφία καὶ δημόσιος λόγος*, Τὸ Δόντι, Πάτρα 2021, σσ. 103-104, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς ὀνομασίες τῶν προαναφερθέντων ὀργάνων καὶ τὶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δυτικὲς –οὐσιαστικὲς ἢ τυπικὲς– ἐπιρροές βλ. Στ. Παπαγεωργίου, *Ἀπὸ τὸ Γένος..., ὁ.π., σ. 125*. Σχετικὰ μὲ τὸν μετασχηματισμὸ τῶν ἐφοριῶν σὲ κατὰ τόπους ἀρχές βλ. Χαρίκλειας Γ. Δημακοπούλου, «Οἱ διαφοροποιήσεις τῶν ἐφοριῶν καὶ τῆς δράσεως τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας στὴν Ἐπτάνησο καὶ ἰδίως στὴν Ζάκυνθο ἐν σχέσει πρὸς τὴν Πελοπόννησο», *Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Ἡμερίδας: 200 χρόνια ἀπὸ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν ἐφοριῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας στὴν Ἐπτάνησο* (Σάββατο 30 Νοεμβρίου 2019, Μέγαρο Παλαιᾶς Βουλῆς Ἀθήνα), Ἀναγνωστικὴ Ἐταιρεία Κερκυρας-Κερκυραϊκῆ Ἐνωση Ἀθηνῶν «Ὁ Ἅγιος Σπυρίδων», Ἀθήνα 2021, σσ. 164, 165.

4. «Τοπικὰς πηγὰς ἀποτελοῦν τὰ πάσης φύσεως νομικὰ κείμενα, διὰ τῶν ὁποίων διωργανώθη καὶ ἡσκήθη ἡ προσωρινὴ τοπικὴ διοίκησις ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Στερεᾷ Ἑλλάδι μεταξὺ Νοεμβρίου 1821 καὶ Ἰανουαρίου 1822 αὐτονόμως καὶ ἀκολούθως μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1823 ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐποπτεῖαν τῆς συγκροτηθείσης κεντρικῆς

λόγω κειμένων διαμορφώθηκε –ώς πρὸς τὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενό τους– ἀπὸ ποικίλους παράγοντες, ὅπως τοπικὲς συνήθειες, πολιτικούς ἀνταγωνισμούς, ἀλλὰ καὶ προσωπικὲς βλέψεις τῶν συντακτῶν τους, ἀπὸ τὰ πολιτικὰ μηνύματα τῶν μεγάλων ἐπαναστάσεων τοῦ 18ου αἰῶνα (Ἀμερικανικὴ, Γαλλικὴ Ἐπανάσταση), τὸν Εὐρωπαϊκὸ καὶ τὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ κ.λπ.⁵.

Μὲ ἐπίκεντρο λοιπὸν τὰ συγκεκριμένα πολιτικὰ κείμενα τῶν περιφερειακῶν ἀρχῶν (Πελοποννησιακὴ Γερουσία, Γερουσία τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, Ἄρειος Πάγος, Τοπικὸν Σύστημα Σάμου)⁶, καθὼς αὐτὰ βασίστηκαν –σὲ γενικὲς γραμμές– στὴ λαϊκὴ βούληση καὶ συνάμα ἐνεῖχαν σπέρματα κοινοβουλευτικοῦ βίου⁷, ἡ παροῦσα μελέτη ἐξετάζει τὸ πῶς ἀποτυπώθηκε ἡ λέξη *ἐλευθερία*, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς, σὲ κείμενα ποὺ προηγήθηκαν τῶν Συνταγμάτων, τὰ ὁποῖα ψηφίστηκαν στὶς τρεῖς ἐθνοσυνελεύσεις (1822-1827)⁸. Ἐπιπρόσθετα διερευνῶνται οἱ ἀπώτεροι σκοποὶ ἀπὸ τὴ χρησιμοποίησιν τῆς συγκεκριμένης λέξεως στὰ τοπικὰ πολιτεύματα.

κυβερνήσεως. Τὰ νομικὰ ταῦτα κείμενα δὲν ἴσχυσαν πέραν τῶν ἀρχῶν τοῦ 1823, ἤδη δὲ ἀπὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου ἐπεσικιάσθησαν ὑπὸ τοῦ δι' αὐτοῦ συσταθέντος γενικοῦ διοικητικοῦ ὀργανισμοῦ». Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὅ.π., σ. 6.

5. Ἐνδεικτικὰ βλ. Ἀλ. Σβῶλος, «Τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ πολιτεύματα καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως», *Ε.Ε.Ν.* 2 (1935), σσ. 742-747. Γ. Ἀναστασιάδης, «Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἀμερικανικοῦ συντάγματος στὰ συντάγματα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως», *Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Βαβοῦσκον*, Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν-Δικηγορικὸς Σύλλογος Θεσσαλονίκης, ἐκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 21-32. Ν. Τόμπρος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ...*, ὅ.π., σ. 232.

6. Στὶς ἐξεταζόμενες περιφερειακὲς ἀρχὲς καὶ τὰ πολιτικὰ τους κείμενα δὲν συμπεριλήφθη τὸ Προσωρινὸν πολίτευμα τῆς νήσου Κρήτης (20.5.1822), καθὼς αὐτὸ ψηφίσθηκε ὕστερα ἀπὸ τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος (1.1.1822) καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖο δέχτηκε ἐπιρροές. Σχετικὰ μὲ τὸ Προσωρινὸν πολίτευμα τῆς νήσου Κρήτης βλ. Ἀπ. Δασκαλάκης, *Οἱ τοπικοὶ ὀργανισμοί...*, ὅ.π., σσ. 81-91, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

7. Ἀπ. Δασκαλάκης, *Οἱ τοπικοὶ ὀργανισμοί...*, ὅ.π., σ. 9.

8. Βλ. ἐνδεικτικὰ Ν. Τόμπρος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ...*, ὅ.π., σσ. 240-259, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Περιφερειακές αρχές και τοπικά πολιτεύματα

Με τὸν ὄρο *πολιτεύματα* τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων ἐκλαμβάνουμε τὰ πολιτειακὰ κείμενα ποὺ συντάχθηκαν –ἀπὸ τὶς πρώτες κιόλας ἡμέρες τῆς Ἐπανάστασης καὶ ἕως τὴν καποδιστριακὴ ἐποχὴ– γιὰ τὴ διοίκηση τῶν ἐπαναστατῶν. Τὰ κείμενα αὐτὰ διακρίνονται σὲ τοπικὰ (*Ὄργανισμοί, Νομικὰ Διατάξεις, Συστήματα*) καὶ σὲ ἐκεῖνα ποὺ ἀπευθύνονταν σὲ ὁλόκληρο τὸν ἐπαναστατημένο ἑλλαδικὸ χῶρο (*Συντάγματα*).

Ὄργανισμὸς καὶ ἄλλα σχέδια διοίκησης τῆς Πελοποννήσου

Ἡ ἀνάγκη ὑπαρξῆς ἐνιαίας κεντρικῆς ἐξουσίας –ἔστω καὶ σὲ περιφερειακὸ ἀρχικὰ ἐπίπεδο– ἔγινε σύντομα ἀντιληπτὴ ἀπὸ τοὺς Πελοποννήσιους κοινοτικὸς ἄρχοντες, οἱ ὁποῖοι κινήτοιοιήθηκαν μαζὶ μὲ τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς περιοχῆς τους, γιὰ νὰ κατοχυρώσουν τὴν προεπαναστατικὴ τους ἐξουσία καὶ νὰ ἀναλάβουν τὴ διεύθυνση τῆς Ἐπανάστασης, προτοῦ ἀφιχθεῖ στὸν Μοριᾶ ὁ Δημ. Ὑψηλάντης⁹. Προκειμένου νὰ ὑλοποιήσουν τὰ σχέδιά τους, συγκεντρώθηκαν σαράντα (40) ἀπὸ τοὺς ἰσχυρότερους πολιτικοοικονομικοὺς παράγοντες τῆς Πελοποννήσου, στὴν πλειονότητά τους κοινοτικοὶ ἄρχοντες, στὴ Μονὴ Καλτεζῶν (26 Μαΐου 1821)¹⁰. Ἡ ἐν λόγω συγκέντρωση, ἀπὸ τὴν ὁποία

9. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὁ.π., σ. 46.

10. Στοὺς συμμετέχοντες συμπεριλαμβάνονταν οἱ Κανέλλος Δεληγιάννης, Παναγιώτης Κρεβατᾶς, Θεοχάρης Ρέντης, Δημήτριος Παπατσώνης, Νικόλαος Πονηρόπουλος, Μιχάλης Κομητᾶς, Ἀθανάσιος Κανακάρης, Παναγιώτης Παπαγεωργίου (Ἀναγνωσταρᾶς), Ρήγας Παλαμῆδης, Βασίλης καὶ Νικόλαος Πετμεζᾶς, Βρεσθῆνης Θεοδώρητος, Ἐλους Ἄνθιμος, Ἀμβρόσιος Φραντζῆς, Γεώργιος Ἀγαλόπουλος, Μανώλης Μελετόπουλος κ.ἄ. Ἄ. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος. Ἦτοι, συλλογὴ τῶν περὶ τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων καὶ ἄλλων ἐπισήμων πράξεων ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1832*, τόμ. Α΄, Τυπογραφία Ἡλίου Χριστοφίδου, Πειραιεὺς 1839, σσ. 4-5. Σχετικὰ μὲ τὴ συνέλευση στὴ Μονὴ Καλτεζῶν βλ. ἐνδεικτικὰ Τ. Γριτσόπουλος, «Ἡ ἐκ τῆς Συνελεύσεως τῶν Καλτεζῶν προελθοῦσα Πελοποννησιακὴ Γερουσία», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.* 17 (1963-1964), σσ. 173-245. Ἰωάννα Διαμαντούρου, «Ἡ πρώτη διοικητικὴ ὀργάνωσις τῶν ἐλεύθερων περιοχῶν (Μάρτιος-Μάιος)», *Ι.Ε.Ε.*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΒ΄, Ἀθήνα 1975, σσ. 128-130.

προέκυψε ή *Γερουσία τής Πελοποννήσου*, παρέπεμπε σέ κοινοτικό θεσμό τής όθωμανικής περιόδου, άφοϋ θύμιζε τήν τακτική τών συγκεντρώσεων στην Τριπολιτσά τών σημαντικώτερων προσώπων του Μοριᾶ στους ύστερους χρόνους τής όθωμανικής κυριαρχίας¹¹.

Στό μοναστηριακό συγκρότημα τών Καλτεζών συντάχθηκε –σέ μία και μόνη πανηγυρική συνεδρίαση– ή *Πράξις τών Καλτεζών* (26.5.1821)¹², ή όποία έφερε τον τίτλο *Πατρίς*, και στην όποία δημοσιοποιήθηκε ή συγκρότηση τής *Γερουσίας τής Πελοποννήσου*, ένός συλλογικού όργάνου που θά άσκούσε νομοθετική και διοικητική έξουσία¹³. Στους βασιικούς σκοπούς λειτουργίας τής *Γερουσίας* συγκαταλέγονταν τὰ έξής: νά συντονίζει τό έργο που είχάν αναλάβει έως τότε οί πολυάριθμες τοπικές άρχές (*Αχαϊκόν Διευθυντήριον, Μεσσηνιακή Γερουσία, Έφορεία τής Καρύταινας, Γενική Έφορεία Τριφυλίας* κ.λπ.), νά ρυθμίζει τήν όμαλή τους λειτουργία, νά λαμβάνει ή ίδια τις άποφάσεις για τή διαχείριση τών οικονομικών και τήν εκπόνηση στρατιωτικών σχεδίων, νά επιβάλλει τήν τάξη και τήν ασφάλεια στις περιοχές ευθύνης της, νά ενισχύει τις οικογένειες όσων σκοτώθηκαν στα πεδία τών μαχών και τέλος νά φέρι τον Δημ. Ύψηλάντη, που ως πληρεξούσιος έπίτροπος του άδελφου του Άλεξάνδρου («Γενικού Έπιτρόπου του Γένους») είχε τὰ δικά του σχέδια, ένώπιον τετελεσμένων γεγονότων¹⁴.

Λίγο μετά από τήν ύπογραφή τής *Πράξεως* στη Μονή Καλτεζών προσπάθειες συγκρότησης Όργανισμού («Γενικός Όργανισμός τής Πελοποννήσου») έπεχείρησε και ό Δημ. Ύψηλάντης με σχέδιο που κατέθεσε προς έγκριση στα Βέρβενα¹⁵. Στην πραγματικότητα όμως τό συγκεκριμένο κείμενο απέβλεπε στη θεραπεία τών πολεμικών αναγκών και στην έδραίωση τής έξουσίας του Ύψηλάντη στον έλλαδικό χώρο. Στις προτάσεις του πρίγκιπα άντέδρασαν έντονα οί κοινοτικοί άρχοντες

11. Τ. Γριτσόπουλος, «Ή εκ τής Συνελεύσεως...», ό.π., σ. 226. Σχετικά με τό συμβούλιο τών Έλλήνων αντιπροσώπων τής τοπικής αυτοδιοίκησης στην Τριπολιτσά βλ. Άναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Ή όθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Ή περίπτωση τής Πελοποννήσου (1715-1821)*, Αθήνα 1996, σσ. 139-180.

12. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατά τήν Αναγέννησιν...*, ό.π., σσ. 3-5.

13. Τ. Γριτσόπουλος, «Ή εκ τής Συνελεύσεως...», ό.π., σ. 228.

14. D. Dakin, *Ό Αγώνας τών Έλλήνων για τήν ανεξαρτησία 1821-1833*, μετάφρ. Ρένας Σταυρίδη-Πατριού, έκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1989², σ. 108.

15. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατά τήν Αναγέννησιν...*, ό.π., σσ. 9-12. Άπ. Δασκαλάκης, *Οί τοπικοί όργανισμοί...*, ό.π., σσ. 37-39.

τῆς Πελοποννήσου, καθὼς πίστευαν ὅτι μὲ τὸν νέο Ὄργανισμό αὐτὸς θὰ ἀποκτοῦσε διευρυμένες ἀρμοδιότητες¹⁶. Προκειμένου νὰ μὴν τὶς ἀποδεχθοῦν, ἐπειδὴ θεωροῦσαν ὅτι θὰ περιοριζόταν ἡ πολιτικοστρατιωτικὴ τους δύναμη, ἀντιπρότειναν ἕνα νέο σχέδιο –μὲ τίτλο: «Ὄργανισμός καὶ γνώμη τοῦ λαοῦ τῆς Πελοποννήσου διὰ τὴν τοπικὴν διοίκησίν της, πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς», τὸ ὁποῖο τροποποιοῦσε τὸ σχέδιο τοῦ «Γενικοῦ Ὄργανισμοῦ τῆς Πελοποννήσου»¹⁷. Στὶς συγκεκριμένες προτάσεις τῶν κοινοτικῶν ὁ Δημ. Ὑψηλάντης προσέθεσε ἀργότερα καὶ νέες («Προσθήκη καὶ δευτέρα πρότασις») γιὰ θέματα στρατιωτικῆς κυρίως διοικήσεως, ἐνῶ ἀντίστοιχες νέες προτάσεις («Προσθήκη δευτέρα καὶ πρότασις τοῦ Λαοῦ») εἶχαν καταθέσει λίγο πρωτύτερα καὶ οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἀντίπαλοι¹⁸.

Στὰ τέλη τοῦ 1821 ἡ Γερουσία τῆς Πελοποννήσου ἀνασυγκροτήθηκε στὸ Ἄργος, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία πλέον Πελοποννησιακῆ Γερουσία, καὶ ὑπὸ τὴ νέα της μορφή διατηρήθηκε καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Α΄ Βουλευτικῆς περιόδου (1822-1823)¹⁹. Στὸ πλαίσιο τῆς ὑπαρξῆς ἐνὸς προσκαίρου «πλὴν ὠφελίμου εἰς τὴν πατρίδα» Ὄργανισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἀπέβλεπε «εἰς τὴν ἀσφάλειαν κοινῶς ὄλων, καὶ μερικῶς τῶν κατοίκων της, καὶ εἰς εὐταξίαν καὶ εὐνομίαν πάσης τάξεως ἀνθρώπων, καὶ εἰς ἀποφυγὴν τῶν ἐκ τῆς ἀναρχίας δεινῶν, καὶ εἰς οἰκονομίαν ἀκριβῆ τῶν τε ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς Πατρίδος θεωρουμένων κατὰ πᾶσαν τὴν ἕκτασιν», ἡ συνέλευση τῶν Πελοποννησίων ψήφισε τὸ προαναφερθὲν πολιτικὸ κείμενο στὴν Ἐπίδουρο (27.12.1821)²⁰. Στὸν Ὄργανισμό ἐπισημαίνονταν:

16. Ν. Τόμπρος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ...*, ὁ.π., σ. 236.

17. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., τόμ. Α΄, σσ. 12-16. Ἄπ. Δασκαλάκης, *Οἱ τοπικοὶ ὄργανισμοί...*, ὁ.π., σσ. 40-42.

18. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., τόμ. Α΄, σσ. 16-18. Ἄπ. Δασκαλάκης, *Οἱ τοπικοὶ ὄργανισμοί...*, ὁ.π., σσ. 42-47.

19. Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς βασιλείας (1821-1832), τόμ. 6ος, Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήνα 1972, σ. iii. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὁ.π., σ. 8. Ἐπιπρόσθετα γιὰ τὴν Πελοποννησιακὴ Γερουσία βλ. Ἀμβρ. Φραντζῆς, *Ἐπιτομὴ τῆς Ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, τόμ. II, Ἀθήνα 1839, σσ. 261-264, 265-266. Ν. Σπηλιάδης, *Ἀπομνημονεύματα. Διὰ τὴν ἀναγεννηθείσαν εἰς τὴν νέαν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. I, Ἀθήνα 1851, σσ. 262-264, 280-281. Ἰω. Φιλήμων, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. IV, Ἀθήνα 1861, σσ. 354-355. Ἄπ. Δασκαλάκης, *Οἱ τοπικοὶ ὄργανισμοί...*, ὁ.π., σσ. 121-123.

20. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., σσ. 107-125.

«α'. Ὅτι ἡ διοίκησις αὕτη θέλει εἶναι [...] σταθερά, μέχρις οὗτου τὸ ἔθνος, Θεοῦ συνευδοκοῦντος, ἐπιτύχη ἤσυχον καὶ ἀρμόδιον καιρὸν, ἵνα συστήσῃ τελειότεραν Διοικήσιν [...]. γ'. Ὅτι θέλει φροντίζειν περὶ τῆς οἰκονομίας τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς Πατρίδος μὲ ἅπασαν τὴν ἀκρίβειαν καὶ τιμιότητα, καὶ ὅτι θέλει ἐκπληροῖ τὰ χρέη τῆς μὲ τὴν δυνατὴν ἐντέλειαν...»²¹.

Ὁ συνταχθεὶς Ὁργανισμὸς ἀπετελεῖτο ἀπὸ τέσσερα κεφάλαια²²: Στὸ πρῶτο γινόταν λόγος γιὰ τὴν ἐκλογή τῶν ἐφόρων στὶς ἀγροτικὲς περιοχές, τὸν ἀριθμὸ τους, τὰ καθήκοντα καὶ τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας τους, τὴ διάρκεια τῆς θητείας τους. Τὸ δεῦτερο κεφάλαιο ὅριζε τὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν πέντε ἐφόρων σὲ κάθε ἐπαρχία, τὴ θητεία καὶ τὰ καθήκοντά τους. Ἔργο τῶν ἐφόρων ἦταν ἡ διεύθυνση τῶν τοπικῶν ὑποθέσεων μὲ βᾶση τὶς ἐντολὲς τῆς Γερουσίας, ἡ διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν τῆς ἐπαρχίας καὶ ἡ γενικὴ ἐποπτεία στὴν τήρηση τῆς τάξεως. Στὸ συγκεκριμένο κεφάλαιο διαφαίνεται –ἐκτὸς τῶν ἄλλων– ὁ συγκεντρωτικὸς χαρακτήρας τοῦ ἐγκαθιδρυθέντος πολιτικοῦ συστήματος. Τὸ τρίτο κεφάλαιο περιέγραφε –ἐν ἐκτάσει– τὴ λειτουργία καὶ τὶς ἀρμοδιότητες τῆς Γερουσίας, ἡ ὁποία ὑποτασσόταν «εἰς ὅλας τὰς νομίμους διαταγὰς τῆς Ἐθνικῆς Βουλῆς», ἀλλὰ καὶ τὰ ὅρια τῆς ἐξουσίας τῆς. Παράλληλα ἀναφερόταν ἡ μελλοντικὴ ἀποζημίωση τῶν «τριῶν νήσων (Ἰδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν)» γιὰ τὰ ἔξοδα ποὺ ἀποδεδειγμένα εἶχαν ἕως τότε δαπανήσει στὸν Ἄγων²³, καθὼς καὶ ἡ ἐπιλογή τεσσάρων στρατηγῶν, «ὥστε, δοθείσης περιστάσεως πολεμικῆς, νὰ γνωμοθετῶσι»²⁴. Τὸ τέταρτο κεφάλαιο –μὲ ὑπότιτλο: «Περὶ τῶν στρατηγῶν καὶ καπιτάνων»– ρύθμιζε τὰ σχετικὰ μὲ τὰ στρατιωτικὰ θέματα στὴν Πελοπόννησο καὶ καθόριζε στοιχειωδῶς τὴ στρατιωτικὴ ἱεραρχία: ἀρχιστράτηγος (κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου), στρατηγός, καπιτάνος, ὑποκαπετάνος ἢ ὑπαξιωματικὸς, στρατιώτης²⁵.

21. Ἀ. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὅ.π., τόμ. Α', σ. 112.

22. «Οἱ Γερουσιασταὶ συνέταξαν ὀργανισμὸν προσωρινῆς μὲν διοικήσεως, ἀλλὰ σταθερᾶς, ἕως οὗ τὸ ἔθνος ἐπιτύχη, ὡς ἀποφαίνονται, ἤσυχον καὶ ἀρμοδιώτερον καιρὸν νὰ συστήσῃ τελειότεραν». Ν. Σπηλιᾶδης, *Ἀπομνημονεύματα...*, ὅ.π., τόμ. Ι, σ. 262.

23. Σχετικὰ μὲ τὸ παρασκήνιο στὴν Α' Ἐθνοσυνέλευση βλ. ἐνδεικτικὰ Π. Πατρῶν Γερμανός, *Υπομνήματα περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ 1820 μέχρι τοῦ 1823*, ἐπιμ. Καλλίνικου Καστόρχη, Ἀθήνα 1837, σσ. 91-92.

24. Ἀ. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὅ.π., τόμ. Α', σ. 117. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὅ.π., σσ. 79-82.

25. Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Ε', Θεσσαλονίκη 1980,

Ἐν εἶδει μεταβατικῆς διατάξεως, προσετέθη ἓνα πέμπτο κεφάλαιο στὸ ὁποῖο διακηρυσσόταν ἡ ἀνάγκη συστάσεως «Ἐθνικῆς Βουλῆς» πρὸς διαχείριση τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων καὶ ὀρίζονταν οἱ εἴκοσι «παραστάτες» τῆς Πελοποννήσου ποὺ θὰ συμμετεῖχαν σὲ αὐτήν²⁶.

Ὅργανισμὸς τῆς Γερουσίας τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος

Τὴν 21η Ἰουλίου 1821 κατέφθασε στὸ Μεσολόγγι ὁ Φαναριώτης Ἄλ. Μαυροκορδάτος μὲ σκοπὸ νὰ προσφέρει τὶς ὑπηρεσίες του στὸν ἀπελευθερωτικὸ Ἄγωνα τῶν Ἑλλήνων²⁷. Στὴ συνέχεια ὁ Μαυροκορδάτος κατευθύνθηκε στὸν Μοριᾶ, γιὰ νὰ προσεγγίσει τοὺς κοινοτικὸς ἄρχοντες τῆς περιοχῆς. Ὡστόσο σύντομα διεπίστωσε ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι δὲν θὰ τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ἀναπτύξει ἐκεῖ τὴν ὁποιαδήποτε δράση. Δὲν διέθετε ἄλλωστε οὔτε τὰ ἐρείσματα τῶν κοινοτικῶν, οὔτε τὴ στήριξη τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ὀπλαρχηγῶν, ὅπως ὁ Δημ. Ὑψηλάντης. Συγχρόνως ἔδειξε εὐπείθεια στὸν πρίγκιπα, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ ἀποσπάσει τὴν ἄδειά του προκειμένου νὰ ὀργανώσει πολιτικὰ τὴ δυτικὴ Στ. Ἑλλάδα. Στὴν προσπάθεια αὐτὴ ὁ Ἄλ. Μαυροκορδάτος εἶχε βοηθό του ἓναν ἄλλον Φαναριώτη, τὸν Θ. Νέγρη²⁸. Κατόπιν τῶν προαναφερθεισῶν διαπιστώσεων, ὁ Μαυροκορδάτος ἐπέστρεψε στὸ Μεσολόγγι, ὅπου ἐγκαταστάθηκε. Εἶχε στὴν κατοχὴ του ἓνα σεβαστὸ χρηματικὸ ποσό, ὅπλα καὶ πυρομαχικά, τὰ ὁποῖα τοῦ εἶχε προμηθεύσει ὁ τέως ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας Ἰω. Καρατζᾶς. Ἐχοντας τὰ συγκεκριμένα ὑλικά μέσα, χειρίστηκε ἐπιτυχῶς τὰ ἀντικρουόμενα συμφέροντα τῶν ντόπιων

σσ. 738-740.

26. Ἄ. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., τόμ. Α', σσ. 112-125. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὁ.π., σ. 81. Ἄπ. Δασκαλάκης, *Οἱ τοπικοὶ ὀργανισμοί...*, ὁ.π., σσ. 122-123. Στὴν Ἐθνοσυνέλευση, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς 20 Πελοποννήσιους ἐκπροσώπους (Π. Μαυρομιχάλης, Ἀθ. Κανακάρης, Σ. Χαραλάμπης, Π. Κρεββατᾶς, Γ. Σισίνης, Π. Νοταρᾶς, Α. Ζαΐμης, Π. Ζανέτος, Γ. Καραμάνος, Π. Πατρῶν Γερμανός, Ἄνδρουσῆς Ἰωσήφ, Β. Λέσβιος, Γ. Καλαρᾶς, Ἰω. Παπαδιαμαντόπουλος, Δ. Περούκας, Ἰω. Βαρβάτης, Θ. Βλάσης, Ν. Πονηρόπουλος, Κ. Καραντζᾶς, Ἄν. Παπαγιαννόπουλος), συμμετεῖχε καὶ ὁ Κεφαλλονίτης Ἄνδρέας Μεταξᾶς. Βλ. Ν. Σπηλιάδης, *Ἀπομνημονεύματα...*, ὁ.π., τόμ. Ι, σσ. 262-263.

27. Ἰω. Φιλήμων, *Δοκίμιον ἱστορικόν...*, ὁ.π., τόμ. ΙV, σσ. 189-190.

28. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὁ.π., σσ. 62-63.

ήγετικών ομάδων και την αδυναμία συνεννόησής τους, με αποτέλεσμα να γίνει σύντομα ο κυρίαρχος του πολιτικού παιχνιδιού στη συγκεκριμένη περιοχή²⁹.

Στή συνέχεια, και αφού εξασφάλισε τη στήριξη των ντόπιων άρματολων, των κοινοτικών αρχόντων και των ισχυρών Σουλιωτών καπεταναίων, συνεκάλεσε στο Μεσολόγγι συνέλευση εκπροσώπων των έπαρχιων της δυτικής Στ. Ελλάδας. Στις εργασίες της συνέλευσης, που πραγματοποιήθηκαν υπό την προεδρία του Άλ. Μαυροκορδάτου (4-9 Νοεμβρίου 1821), συμμετείχαν 30 «άντιπρόσωποι» από τις έπαρχίες του Ανατολικού (Αιτωλικό), του Αποκούρου, του Βάλτου, του Βλοχού, του Βραχωρίου (Αγρίνιο), του Ζυγού, του Μεσολογγίου και του Ξηρομέρου, καθώς και ο Σουλιώτης Φώτος Μπόμπορης³⁰. Η συνέλευση ψήφισε καταστατικό *Όργανισμὸ* (9.11.1821), τὸν ὁποῖον εἶχε συντάξει ὁ Άλ. Μαυροκορδάτος, ἀποτελούμενο ἀπὸ πέντε κεφάλαια ὑποδιαιρούμενα σὲ ἄρθρα, χωρὶς προσδιοριστικὲς ἐπικεφαλίδες. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο ἀφοροῦσε τὴ σύσταση κεντρικοῦ διοικητικοῦ ὄργανου, τὴ *Γερουσία* τῆς *Δυτικῆς Χέρσου* *Ἑλλάδος*, τὰ ἐπόμενα τρία (20-40) σχετίζονταν μὲ τὴν περιφερειακὴ διοίκηση, ἐνῶ τὸ 5ο κεφάλαιο περιέγραφε τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση τῆς δυτικῆς Στ. Ἑλλάδας. Ἡ δεκαμελὴς *Γερουσία* –μὲ ἔδρα τὸ Μεσολόγγι– θὰ ἦταν ἡ ἀνώτατη κυβερνητικὴ ἀρχὴ στὴν περιοχή γιὰ τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ζητήματα.

Ὁ *Όργανισμὸς* δημιουργοῦσε τριμελεῖς αἰρετὲς διοικήσεις στὰ χωριά, ἐτήσιας διάρκειας, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν τοὺς συνδέσμους τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν μὲ τὴ *Γερουσία*. Στὸν στρατιωτικὸ τομεὰ ἀναγνωρίζονταν ἡ ὑπάρχουσα ἐξουσία τῶν ὀπλαρχηγῶν μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ὑπόσχεση τῶν τελευταίων νὰ ὑπακούουν στὶς διαταγὲς τῆς *Γερουσίας*. Ἐνα *Μέγα Κριτήριον* (δικαστήριο), τὰ μέλη τοῦ ὁποῖου θὰ ἐκλέγονταν ἀπὸ τὴ *Γερουσία*, θὰ δίκαιζε τὰ ἐγκλήματα εἰς βάρος τῆς πατρίδας. Τὸ κείμενο τοῦ *Όργανισμοῦ*, ποὺ ἀντανακλοῦσε τὴν πείρα τοῦ Άλ. Μαυροκορδάτου στὰ διοικητικὰ, προέβλεπε θέσεις *Αρχιγραμματέα* καὶ *Υπογραμματέων*. Ἡ πρώτη *Γερουσία*, ποὺ αὐτοανακηρύχθηκε *Προσωρινὴ Διοίκηση* τῆς *Δυτικῆς Χέρσου* *Ἑλλάδος*, συνήλθε σὲ σῶμα μετὰ ἀπὸ τὴ διάλυση

29. Ἰω. Φιλίμων, *Δοκίμιον ἱστορικόν...*, ὅ.π., τόμ. IV, σ. 193. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὅ.π., σσ. 62-63, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

30. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὅ.π., τόμ. Α', σσ. 23-24.

τῆς συνέλευσης καὶ ἐξέλεξε πρόεδρό της τὸν Ἄλ. Μαυροκορδάτο καὶ «Ἀρχιγραμματέα τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος» τὸν Ν. Λουριώτη. Ἐπιπρόσθετα ὁ Λουριώτης ἀνέλαβε, ἐκτὸς ἀπὸ ἀρχιγραμματέας, τὰ ἀξιώματα τοῦ «Γραμματέως τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Θρησκείας»³¹.

Νομικὴ Διάταξις τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος

Οἱ κοινὲς ἀπόψεις τῶν Ἄλ. Μαυροκορδάτου καὶ Θ. Νέγρη γιὰ τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων ἔγιναν φανερὲς καὶ στὴν πρόσκληση ποὺ ἀπέστειλε ὁ Νέγρης στοὺς ἀντιπροσώπους τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας, προκειμένου νὰ συγκεντρωθοῦν στὰ Σάλωνα (Ἄμφισσα). Στὰ μέσα Νοεμβρίου (15.11.1821) κατέφθασαν ἐκεῖ 73 πληρεξούσιοι ἀπὸ διάφορες ἐπαρχίες τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Ἠπειρο, τὴ Θεσσαλία, τὴ Μακεδονία. Ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴ τους σύνθεση οἱ παριστάμενοι προέρχονταν ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ὀπλαρχηγῶν (Ὁδ. Ἀνδρουῦτσος, Πανουργιάς κ.ἄ.), τὸν ἀνώτερο κλῆρο (Ταλαντίου Νεόφυτος, Λιδωρικίου Ἰωαννίκιος κ.ἄ.), τὴ λογιόσυνη (Γ. Αἰνιάν, Γρ. Κωνσταντᾶς, Ἰω. Σκανδαλίδης κ.ἄ.). Ἡ συνέλευση ὀλοκλήρωσε τὶς ἐργασίες της (20.11.1821), ἀφοῦ ψήφισε τὴ «Νομικὴ Διάταξις τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος ἢ Ὁργανισμὸν τοῦ Ἀρείου Πάγου, Γερουσίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος», τὴν ὁποία εἶχε συντάξει ὁ Θ. Νέγρης³². Πρὶν ἀπὸ τὴ Διάταξιν, ποὺ διηρηεῖτο σὲ τμήματα, κεφάλαια καὶ

31. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὅ.π., σ. 64. Ἐπιπρόσθετα βλ. Ἐμμ. Πρωτοφάλης, «Ὁ Ἄλ. Μαυροκορδάτος καὶ τὸ ἔργον του κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821», *Ἀφιέρωμα στὰ 150 χρόνια ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821*, Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1971 (ἀνάτυπο). Π. Πετρίδης, *Νεοελληνικὴ πολιτικὴ ἱστορία (1828-1843)*, τόμ. Α', ἐκδ. Παρατηρητῆς, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 21. D. Dakin, *Ὁ Ἄγῶνας...*, ὅ.π., σσ. 114-116. Ν. Διαμαντοῦρος, *Οἱ ἀπαρχές τῆς συγκρότησης σύγχρονου κράτους στὴν Ἑλλάδα (1821-1827)*, ἐκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 2002, σσ. 155-157. Στ. Παπαγεωργίου, *Ἀπὸ τὸ Γένος...*, ὅ.π., σσ. 127-132.

32. Σχετικὰ μὲ τὴ συνέλευση στὰ Σάλωνα βλ. Ἰω. Δ. Σαλαπάτας, «Οἱ περὶ θρησκείας διατάξεις στὴ Νομικὴ Διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος», *Πρακτικὰ Ζ' Διεθνοῦς Συνεδρίου μὲ θέμα: «Οἱ φιλελεύθεροι θεσμοὶ τοῦ Ἄγῶνος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως»* (Ἀθήνα, 18-20 Ὀκτωβρίου 2018), *10 Ἐπιστημονικὰ Συνέδρια γιὰ τὰ 200 χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (1821-2021)*, Ἀθήνα 2019, σσ. 315-316, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

άρθρα, προηγείτο *Πρόλογος* στον όποϊον ό συντάκτης του έπεξηγοῦσε τους σκοπούς για τους όποϊους συνεκλήθη ή συνέλευση τῶν Σαλῶνων. Παράλληλα καλοῦσε τους πληρεξουσίους νά όρκισθοῦν ότι θά δράσουν μόνο για «τὰ συμφέροντα τῆ Πατρίδι» και ὄχι πρὸς ἴδιον ὄφελος³³. Στὸ πρῶτο τμήμα καθορίζονταν βασικὲς πολιτικὲς διατάξεις, ὅπως ἡ ἰσότητα, ἡ ἰθαγένεια, κ.λπ., τὰ δικαιώματα και οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ Ἑλληνα πολίτη, ἀλλὰ και τὰ βασικὰ ὄργανα τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας (*Ἐθνικὴ Βουλὴ*, *Ἄρειος Πάγος*, ἐπαρχιακὴ διοίκηση). Σύμφωνα με τὴ *Διάταξιν*, «ὄλοι οἱ Ἕλληνες εἰς ὄλα τὰ ἀξιώματα και τιμὰς τῆς Ἑλλάδος ἔχουσι τὸ αὐτὸ δικαίωμα, δοτῆρ δὲ τούτων μόνη ἐκάστου ἡ ἀξίότης». Στὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τοῦ ἐν λόγω τμήματος οὐσιαστικὰ διακηρύσσονταν και καθιερώνονταν τὰ πολιτικὰ και ἀτομικὰ δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων. Οἱ συγκεκριμένες διακηρύξεις μαρτυροῦσαν τὶς ἐπιδράσεις τοῦ συντάκτη τους ἀπὸ τὸν Εὐρωπαϊκὸ Διαφωτισμὸ και τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Στὸ δεῦτερο τμήμα καθορίζονταν με λεπτομέρεια –σὲ ἀντίστοιχα κεφάλαια– ἡ λειτουργία τῆς Ἐθνικῆς Βουλῆς, τοῦ Ἄρειου Πάγου και τῆς διοίκησης τῶν ἐπαρχιῶν τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας. Ἡ συγκεκριμένη περιοχὴ διαιρέθηκε σὲ ἐπαρχίες ὑπὸ τὴν ἡγεσία ἐνὸς καπετάνιου ἐκλεγμένου ἀπὸ τους τοπικοὺς ὄπλαρχηγούς. Τὸ τρίτο τμήμα ἀναφερόταν στοὺς «κοινωνικοὺς Νόμους», στὸ ἀστικὸ δηλαδὴ δίκαιο. Τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τῆς *Διατάξεως* εἶχαν σχέση με τους φόρους και τὶς δημόσιες προσόδους (τμήμα Δ'), με στρατιωτικὰ θέματα (τμήμα Ε') και με «δικανικά, κολαστικά, ἀγρονομικά, θαλάσσια και ἐμπορικά» ζητήματα (τμήμα Στ')³⁴. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ θέσπιση στρατιωτικῶν διοικητῶν, κατεδείκνυε τὴ δυνατότητα τῶν ὄπλαρχηγῶν νά διατηροῦν τὴν προεπαναστατικὴ τους θέση και κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἐπαναστάσεως³⁵. Ἐπρόκειτο για ἓνα σημαντικώτατο πολιτικὸ κείμενο, ἀφοῦ ὑπῆρξε τὸ μοναδικὸ ἀπὸ τὰ τοπικὰ πολιτεύματα τοῦ πρώτου ἔτους τῆς Ἐπαναστάσεως στὸ ὄποιο περιελήφθησαν ἀρκετὲς και λεπτομερεῖς συνταγματικὲς διατάξεις για τὸν διαχωρισμὸ τῶν ἐξουσιῶν και τὶς διάφορες δικαιοδοσίες τους, τὴν κατοχύρωση πολιτικῶν και ἀτομικῶν δικαιωμάτων και ὑποχρεώσεων, ἐνῶ περιέγραφε ἀναλυτικὰ τὰ βασικὰ ὄργανα τῆς ὑπὸ ἴδρυσιν Ἑλληνικῆς

33. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὅ.π., τόμ. Α', σσ. 39-42.

34. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὅ.π., σσ. 68-69.

35. Στ. Παπαγεωργίου, *Ἀπὸ τὸ Γένος...*, ὅ.π., σ. 133.

Πολιτείας και τῆ διάρθρωσή της σὲ τρία επίπεδα διοίκησης («...ἤτοι στὸ Ἐθνικὸ Κράτος, στὶς Περιφέρειες καὶ στὶς Ἐπαρχίες»)³⁶.

Ἡ Νομικὴ Διάταξις προέβλεπε ὅτι τὴν ἐξουσία θὰ ἀσκοῦσε ἓνα δεκατετραμελὲς σῶμα, ὁ Ἄρειος Πάγος, ποὺ θὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ δύο τμήματα: τὸν κυρίως Ἄρειον Πάγον μὲ ἀρχηγὸ τὸν Θ. Νέγρη καὶ τὸ Κριτήριον τοῦ Ἀρείου Πάγου μὲ πρόεδρο τὸν ἐπίσκοπο Ταλαντίου Νεόφυτο³⁷. Τὸ συγκεκριμένο συλλογικὸ σῶμα, τὸ ὁποῖο θὰ τερμάτιζε τὴ λειτουργία του μετὰ ἀπὸ τὴ σύγκληση Ἐθνοσυνέλευσης, μπορούσε νὰ συνάπτει εἰρήνη καὶ νὰ κηρύττει πόλεμο, νὰ ὑπογράφει συνθήκες, νὰ κόβει νόμισμα καὶ νὰ διαχειρίζεται θέματα εὐταξίας, ἐπιμελητείας καὶ φορολογίας³⁸. Ἐπιπρόσθετα ἄς ἐπισημανθεῖ ὅτι ἀπὸ ὅλα τὰ πολιτικὰ κείμενα τοῦ πρώτου ἔτους τῆς Ἐπαναστάσεως μόνο ἡ «Νομικὴ Διάταξις τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος» περιελάμβανε διατάξεις γιὰ τὴ θέση τῆς θρησκείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας στὴ νέα πολιτικὴ πραγματικότητα ποὺ θὰ δημιουργεῖτο³⁹.

Ἐκθεσις τοῦ Τοπικοῦ Συστήματος τῆς Σάμου

Τὸ Πολιτικὸν καὶ Στρατιωτικὸν Σύστημα τῆς Σάμου ὑπῆρξε τὸ τοπικὸ πολίτευμα μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιχειρήθηκε ἡ ἄμεση διοικητικὴ ἀνασυγκρότηση τοῦ νησιοῦ. Ἰσχυσε –μὲ μικρὲς παραλλαγές– καθ’ ὅλη τὴ διάρκειά τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (1821-1829)⁴⁰. Ἀπετέλεσε ἐπίσης τὴ βάση

36. Ἰω. Δ. Σαλαπάτας, «Οἱ περὶ θρησκείας διατάξεις...», ὅ.π., σ. 317.

37. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὅ.π., σ. 71.

38. Ἐπιπρόσθετα γιὰ τὴ διοίκηση τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος βλ. Π. Πετρίδης, *Νεοελληνικὴ πολιτικὴ...*, ὅ.π., σ. 22. D. Dakin, *Ὁ Ἀγώνας...*, ὅ.π., σσ. 114-117. Ν. Διαμαντοῦρος, *Οἱ ἀπαρχές...*, ὅ.π., σσ. 157-159. Στ. Παπαγεωργίου, *Ἀπὸ τὸ Γένος...*, ὅ.π., σσ. 132-134.

39. Ἀπ. Δασκαλάκης, *Κείμενα-Πηγὰὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Α', *Τὰ πρῶτα σαλπίσματα-Φιλικὴ Ἐταιρεία. Αἱ Προκηρύξεις τῆς Ἐλευθερίας. Ὁργανισμοὶ καὶ πολιτεύματα. Συνταγματικαὶ πράξεις. Γενικαὶ πληροφορίες*, Ἀθήνα 1966, σσ. 236-238, 249, 252. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὅ.π., σσ. 70, 71, 72-74. Ἰω. Δ. Σαλαπάτας, «Οἱ περὶ θρησκείας διατάξεις...», ὅ.π., σσ. 320-328.

40. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν περίοδο 1821-1822 βλ. Μ. Β. Σακελλαρίου, *Θέματα Νέας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τόμ. Α', Ἡρόδοτος, Ἀθήνα 2011, σσ. 349-365.

για τη συγκρότηση της *Σαμιακής Πολιτείας* των ετών 1830-1834⁴¹. Το έν λόγω νομικό κείμενο παρουσιάστηκε στη Χώρα της Σάμου από τον Λυκούργο Λογοθέτη (12.5.1821), τον ηγέτη της Σαμιακής Έπανάστασης, και εφαρμόστηκε άμεσα⁴². Επρόκειτο ουσιαστικά για έναν διοικητικό και στρατιωτικό οργανισμό, ο οποίος διέθετε νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική εξουσία και αντικατέστησε θεσμικά την οθωμανική νομιμότητα στο νησί⁴³. Σύμφωνα με τον Άλ. Σεβαστάκη, το έξεταζόμενο Σύστημα είχε εξαιρετική πρακτική εφαρμογή, αποτελεσματικότητα και προσαρμοστικότητα, καθώς συνδύαζε την παράδοση της προεπαναστατικής κοινοτικής οργάνωσης, τη συλλογική συνείδηση για τη διοίκηση και τις νέες αντιλήψεις που εισήγαγε η Έπανάσταση στην οργάνωση του κρατικού μηχανισμού⁴⁴. Είχε μόνιμο χαρακτήρα, εν αντιθέσει προς τους υπόλοιπους περιφερειακούς Οργανισμούς της Πελοποννήσου και της Στ. Ελλάδας, και συνδύαζε τις φιλελεύθερες επαναστατικές ιδέες με τις προεπαναστατικές διοικητικές δομές⁴⁵.

41. Μ. Βαρβούνης, «Η θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και Λατρείας στο πολίτευμα και την παραδοσιακή καθημερινότητα της Επαναστατημένης Σάμου (1821-1834)», *Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα: «Οι φιλελεύθεροι θεσμοί του Αγώνος της Ελληνικής Επανάστασης»* (Αθήνα, 18-20 Οκτωβρίου 2018), 10 *Επιστημονικά Συνέδρια για τα 200 χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-2021)*, Αθήνα 2019, σ. 219.

42. Η Έπανάσταση ξεκίνησε στο Βαθύ της Σάμου στις 17.4.1821 από τον Κωνσταντίνο Λαχανά· βλ. Μ. Βοϊκλής, «Ο Στρατοπολιτικός Διοργανισμός και τα επαναστατικά πολιτεύματα του Αγώνα (1821-1827). Συσχετισμοί και αντιθέσεις», *Πρακτικά Συνεδρίου: 1821, Σάμος και Έπανάσταση. Ιστορικές προσεγγίσεις*, Γενικά Αρχεία του Κράτους-Αρχεία Νομού Σάμου, Αθήνα 2011, σ. 32. Αντίθετα ο Άλ. Σεβαστάκης όριζε την έναρξη της Έπανάστασης μία ημέρα αργότερα (18.4.1821): Άλ. Σεβαστάκης, *Το δημόσιον δίκαιον εν Σάμω κατά την Τουρκοκρατίαν, την Έπανάστασιν και τὸ Ἡγεμονικὸν Καθεστῶς*, Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 29. Βιογραφικά στοιχεία για τον Λυκούργο Λογοθέτη (1772-1850) βλ. Κ. Μπέλης, *Από την οθωμανική νομιμότητα στο έθνικὸ κράτος. Τὸ «ἄτομο» στὸ ἐπίκεντρο τῆς Ἱστορίας. Λυκούργος Λογοθέτης (1772-1850)*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, Αθήνα 2013. Μ. Β. Σακελλαρίου, *Ένας συνταγματικός δημοκράτης ηγέτης κατά την Έπανάσταση τοῦ 21. Ὁ Γ. Λογοθέτης Λυκούργος τῆς Σάμου (1772-1850)*, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2014.

43. Κ. Μπέλης, *Από την οθωμανική νομιμότητα... ὅ.π.*, σ. 123.

44. Άλ. Σεβαστάκης, *Ἱστορικὰ Ἀνάλεκτα*, ΠΙΣΝΔ, Αθήνα 2005, σσ. 33-62.

45. Άλ. Σεβαστάκης, *Τὸ δημόσιον δίκαιον... ὅ.π.*, σ. 30, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Στὸ κείμενο τοῦ *Συστήματος*, πὸ ἐπιτοφορεῖτο: «Ἐκθεσις τοῦ τοπικοῦ συστήματος τῆς Σάμου διοργανισθέντος παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ αὐτῆς Κυρίου Α. Λυκούργου ἀπὸ τὰς ἀρχὰς Μαΐου τοῦ 1821, ἀ' ἔτους τῆς ἐλευθερίας»⁴⁶, προσδιορίζονταν μὲ σαφήνεια τόσο τὰ διάφορα διοικητικὰ καὶ στρατιωτικὰ ὄργανα ὅσο καὶ οἱ ἀρμοδιότητες καὶ οἱ ὑποχρεώσεις τους⁴⁷. Ὁ συγκεκριμένος ὀργανισμὸς ὑποδιηρεῖτο σὲ δύο μεγάλες ἐνότητες (*Συστήματα*): τὸ πολιτικὸ καὶ τὸ στρατιωτικόν. Κοινὸ στοιχεῖο –καὶ συνδετικὸς κρίκος– αὐτῶν τῶν ἐνοτήτων ὑπῆρξε ὁ *Γενικὸς Διοικητής*, ἀφοῦ ἦταν ὁ πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς τοῦ νησιοῦ. Στὰ διοικητικὰ ὄργανα τοῦ *Συστήματος Πολιτικοῦ* συμπεριλαμβάνονταν ὁ *Γενικὸς Διοικητής* τῆς Σάμου, οἱ *τρεῖς Πολιτικοὶ Κριτές*, ὁ *Γραμματέας* τοῦ Διοικητηρίου, οἱ *Ἐφοροὶ* κάθε χωριοῦ, ὁ *Ἀστυνόμος*, ὁ *Λιμενάρχης* καὶ οἱ *Τελῶνες*. Ὅσο γιὰ τὰ νομιμοποιητικὰ στοιχεῖα, αὐτὰ ἦταν –σὲ ἐπίπεδο νησιοῦ– ἡ *Γενικὴ Συνέλευση* τῶν δεκαοκτῶ σαμιώτικων χωριῶν καὶ –σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο– ἡ *Σύναξη*. Τὸ *Σύστημα Στρατιωτικόν* ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὸν *Ἀρχιστράτηγο*, τῆ θέσῃ τοῦ ὁποῖου εἶχε ὁ *Γενικὸς Διοικητής* τοῦ νησιοῦ, τοὺς τέσσερις χιλιάρχους καὶ τοὺς ἱεραρχικὰ κατώτερους στρατιωτικούς (ὑποχιλιάρχους, συνταγματάρχες, ἑκατοντάρχους, πεντηκοντάρχους, εἰκοσιπεντάρχους, δωδεκάρχους). Οἱ τέσσερις χιλιαρχίαι ἀντιστοιχοῦσαν στὰ τέσσερα τμήματα τῆς Σάμου (Χώρα, Βαθύ, Καρλόβασι καὶ Μαραθόκαμπος). Μὲ βάση τὸ περιεχόμενον τοῦ *Συστήματος* προκύπτει ὅτι ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις στὸ σύνολο τοῦ νησιοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου ἦταν αὐτοδύναμη καὶ βασιζόταν ἀποκλειστικὰ στοὺς αὐτόχθονες κατοίκους τῆς Σάμου. Ἡ τήρησις καὶ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων ἀπὸ ὅλους τοὺς πολῖτες καὶ τὶς κοινότητες ἀποτελοῦσε στοιχεῖο μιᾶς ὀργανωμένης πολιτικῆς κοινωνίας. Ἡ *Γενικὴ Συνέλευσις* τῆς Σάμου ἀποφάσιζε γιὰ τὰ μεγάλα ζητήματα, ἐξέλεγε καὶ ἤλεγχε τοὺς διάφορους ἀξιωματούχους. Ἐπιπλέον ἡ ἰσονομία τῶν πολιτῶν –ἀσχέτως οἰκονομικῆς κατάστασις ἢ ἀξιώματος– καὶ ἡ δικαιοσύνη ἀπετέλεσαν τὶς δύο μεγάλες ἀρετὲς ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν

46. Μ. Β. Σακελλαρίου, *Θέματα...*, ὅ.π., σ. 352.

47. Σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐξεταζόμενου Τοπικοῦ Συστήματος βλ. Ν. Σταματιάδης, *Σαμιακὰ ἦτοι Ἀνέλιξις τῆς νεωτέρας Ἱστορίας τῆς Σάμου δι' ἐπισήμων ἐγγράφων, ὧν προτάσσονται αἱ βιογραφίαι τῶν Λογοθέτου Λυκούργου καὶ Κωνσταντίνου Λαχανᾶ*, Ἡγεμονικὸ Τυπογραφεῖο, Σάμος 1899, σσ. 34-39.

ιδεολογία τών επαναστατών, στις οποίες στηρίχθηκε τὸ Σύστημα τῆς Σάμου. Στὴν πραγματικότητα τὸ ἐν λόγω τοπικὸ πολίτευμα, τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε μία καταγραφή τών ὑποχρεώσεων καὶ τών καθηκόντων ποὺ εἶχαν τὰ μέλη τοῦ Πολιτικοῦ καὶ Στρατιωτικοῦ Συστήματος, ἐξέφραζε «τὰς ἀρχὰς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας» καὶ ἀποτελοῦσε καρπὸ «λαϊκῆς θελήσεως»⁴⁸.

Περὶ ἐλευθερίας

Σύμφωνα μὲ τὴν *Πρᾶξιν*, τὸ πρῶτο πολιτειακοῦ χαρακτῆρα κείμενο τῆς Ἐπαναστάσεως, τὸ ὁποῖο ὀνομάσθηκε «ἀποδεικτικὸν καὶ κυρωτικὸν γράμμα» τῆς συνέλευσης στὴ Μονὴ Καλτεζῶν καὶ μὲ τὸ ὁποῖο ἀνακοινώθηκε ἡ διοικοῦσα ἐπιτροπὴ τῆς *Γερουσίας τῆς Πελοποννήσου*⁴⁹, ὁ Ἀγώνας τών επαναστατημένων Ἑλλήνων «περὶ τῆς σεβαστῆς ἐλευθερίας τοῦ Γένους» χαρακτηρίζοταν «ιερός»⁵⁰. Κατὰ συνέπεια ἡ ἐλευθερία λάμβανε γιὰ τοὺς συντάκτες τῆς *Πράξεως* τὴν ἔννοια τῆς ἐθνικῆς ἀποκατάστασης. Ἀντίθετα στοὺ σχέδιο τοῦ Δημ. Ὑψηλάντη γιὰ τὸν *Γενικὸ Ὄργανισμὸ τῆς Πελοποννήσου* ὑπῆρχε ἀναφορὰ στὴν ἐλευθερία μόνον στοὺ σημείο ὅπου ἐδίδετο ἡ δυνατότητα στὸν *Πληρεξούσιο*, τὸν «πρόεδρον τῆς Βουλῆς», «νὰ ἐλευθερώνη τὸν κατάδικον ἀπὸ τὴν ἀποφασισθεῖσαν ἀπὸ τὸν νόμον κεφαλικὴν τιμωρίαν, ἢ νὰ τὴν μετριάξῃ»⁵¹. Στὴ συγκεκριμένη λοιπὸν περίπτωση τὸ ρῆμα «νὰ ἐλευθερώνη» εἶχε σχέση μὲ τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου.

Στὴ δευτέρη πρόταση τοῦ πρίγκιπα Ὑψηλάντη («*Προσθήκη καὶ δευτέρα πρότασις*») γινόταν πάλι μνεία στὴν ἐλευθερία, ἀφοῦ τὸ κείμενο τῆς *Προσθήκης* ὄριζε ὅτι ὁ «ἀρχιστράτηγος» τῆς Πελοποννήσου εἶχε τὴ δυνατότητα, ὅταν τὸ ἔκρινε ἀναγκαῖο, «νὰ στείλῃ ἓνα Καπιτάνιον διὰ νὰ κτυπήσῃ τὸν τωρινὸν ἐχθρόν» χωρὶς νὰ χρειάζεται τὴ συγκατάθεση τῆς *Γερουσίας*, «ἀλλὰ νὰ ὀδηγῇ τὰ στρατεύματα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ

48. Ἀλ. Σεβαστάκης, *Τὸ δημόσιον δίκαιον...*, ὅ.π., σ. 45. Ἀπ. Δασκαλάκης, *Οἱ τοπικοὶ ὀργανισμοί...*, ὅ.π., σ. 93.

49. Τ. Γριτσόπουλος, «Ἡ ἐκ τῆς Συνελεύσεως...», ὅ.π., σ. 228. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὅ.π., σ. 45-46.

50. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὅ.π., σ. 3.

51. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὅ.π., σ. 12.

ἐλευθέρως»⁵². Τὸ προαναφερθὲν ἐπίρρημα περιέγραφε προφανῶς τὶς διευρυμένες ἀρμοδιότητες τοῦ ἀρχιστρατήγου κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀφοῦ δὲν ὑπεχρεοῦτο «εἰς τοῦτο νὰ συμβουλευεταὶ τὴν Γερουσίαν». Ὡστόσο ἡ λέξις ἐλευθερία ἀπουσίαζε ἀπὸ τὴν πρώτη ὀργανωτικὴ ἐγκύκλιον ποὺ ἐξέδωσε ἡ Γερουσία τῆς Πελοποννήσου στὴ Στεμνίτσα (30.5.1821)⁵³, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ σχέδιον τοῦ Ὄργανισμοῦ τῆς Ζαράκοβας, τὸ ὁποῖο συντάξαν στὴ Βυτίνα οἱ Ἀλ. Μαυροκορδάτος καὶ Θ. Νέγρης καὶ τὸ ὁποῖο ἀποτύπωνε τὶς ἀπόψεις τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων γιὰ τὴ διοίκηση τῶν ἐπαναστατημένων Πελοποννησίων. Πιθανώτατα οἱ συντάκτες τοῦ Ὄργανισμοῦ ἀπέφυγαν τεχνηέντως τὴν ὁποιαδήποτε –ἄμεση ἢ ἔμμεση– ἀναφορὰ στὴ λέξις ἐλευθερία, καθὼς μπορούσε νὰ παρέχει στοὺς πολιτικούς τους ἀντιπάλους, τὸν Δημ. Ὑψηλάντη καὶ τοὺς στρατιωτικούς, προνόμια καὶ δυνατότητες κινήσεων, ποὺ θὰ μπορούσαν μελλοντικὰ νὰ τοὺς δημιουργήσουν προβλήματα⁵⁴.

Οὔτε ὅμως καὶ στὸ κείμενον τοῦ Ὄργανισμοῦ τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας, ποὺ ψηφίσθηκε στὴν Ἐπίδαυρον (27.12.1821), ὑπῆρχε ἡ λέξις ἐλευθερία, μὲ μόνη ἴσως ἐξαίρεση τὴν ἔμμεση ἀναφορὰ στὸ ὅτι: «οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολείψει κάτοικοι» μπορούσαν αὐτόβουλα νὰ ἐκλέξουν «τοὺς ἐφόρους τοῦ χωρίου» των. Ἐμφανεστερῆ πάντως ὑπῆρξε ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὰ Προλεγόμενα τοῦ Ὄργανισμοῦ. Ἐπρόκειτο γιὰ τὸ κείμενον τὸ ὁποῖο προτάχθηκε στὸν Ὄργανισμὸ τῆς Γερουσίας⁵⁵.

52. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 17.

53. Ἀμβρ. Φραντζῆς, *Ἐπιτομὴ τῆς Ἱστορίας...*, ὁ.π., σσ. 243-248.

54. Ἰω. Φιλήμων, *Δοκίμιον ἱστορικόν...*, ὁ.π., τόμ. IV, σσ. 459-462. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὁ.π., σσ. 56-57.

55. Ποικίλα εἶναι τὰ σχόλια τῶν ἱστορικῶν γιὰ τὸ κείμενον τῶν Προλεγόμενων. Σύμφωνα μὲ τὸν Β. Σφυρόερα: «Στὴ διακήρυξη αὐτὴ ποὺ οἱ ἀντιφάσεις καὶ οἱ ἐκούσιες ἀνακρίβειές της προκαλοῦν κατάπληξη, ἓνας διαφαίνεται σκοπός: νὰ λησμονηθῇ ἡ συμβολὴ τῆς οἰκογενείας Ὑψηλάντη στὸν Ἀγῶνα, νὰ λησμονηθῇ ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία, νὰ ἀποδοθῇ ἡ ἐπανάσταση τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ὄχι στὴν ἐνιαία ἀπόφαση τοῦ Ἔθνους γιὰ ἐξέγερση ἐναντίον τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, ἀλλὰ σὲ εἰδικὰ γεγονότα, καὶ νὰ δικαιολογηθῇ “ἡ ἀναρχία καὶ ἀταξία” ποὺ ἐπικρατοῦσε ἀπὸ τὶς πολεμικὲς περιπέτειες, ἐνῶ ἦταν σὲ ὄλους γνωστὸ ὅτι αὐτὴ ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς διαμάχης Ὑψηλάντη καὶ προκρίτων, ποὺ εἶχαν προκαλέσει οἱ τελευταῖοι» Β. Σφυρόερας, «Τοπικὴ ἐπικράτηση τῆς Ἐπαναστάσεως», *Ι.Ε.Ε.*, τόμ. IB', Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1977, σ. 198. Ἐπιπρόσθετα ὁ Ἀπ. Δασκαλάκης τονίζει ὅτι τὸ συγκεκριμένον κείμενον: «περιλαμβάνει πολλὰς ἀντιφάσεις καὶ ἀνακολουθοὺς σχέψεις, προδίδει δὲ συγχρόνως προχειρόλογον

Ἐκεῖ ἀναφερόταν τόσο ἡ προάσπιση τῆς ἐθνικῆς/προσωπικῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τοὺς ἐπαναστατημένους Ἕλληνας, ὅσο καὶ τῆς θρησκευτικῆς, ὅταν σημείωνε ὅτι: «Ἡ Ὄθωμανικὴ Διοίκησις [...] ἐβίασε τοὺς Ἕλληνας νὰ λάβωσιν εἰς χεῖρας τὰ ὄπλα, διὰ νὰ ὑπερασπισθῶσι τὴν θρησκείαν καὶ ὑπαρξίν των, τὰ ὁποῖα ἔπασχε νὰ ἐξοντώσῃ ἡ τουρκικὴ αὐτὴ διοίκησις»⁵⁶.

Στὸν Ὄργανισμό τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος ἡ λέξις ἐλευθερία δὲν συναντᾶται συχνά. Ὄταν μάλιστα γίνεται αὐτό, δηλώνει τὰ ἀπελευθερωμένα ἀπὸ ἐπαναστατημένους Ἕλληνας ἐδάφη καὶ τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία. Συγκεκριμένα τὸ ἐν λόγῳ κείμενο τονίζει ὅτι: «οἱ κάτοικοι τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ὑπερίσχυσαν εὐτυχῶς τῶν ἐχθρῶν των, καὶ ἐλευθερώσαντες τὴν πατρίδα των», ὅτι ἡ Γερουσία «ἔχει τὴν προμήθειαν ὄλων τῶν κοινῶν ὑποθέσεων πάσης τῆς ἐλευθέρας καὶ ἐλευθερωθησομένης Δυτικῆς χέρσου Ἑλλάδος», ὅτι: «θέλει ἔχῃ [ἢ Γερουσία] τὴν φροντίδα, εὐθύς ὅπου ἐλευθερώνονται ἄλλα μέρη τῆς Δυτικῆς χέρσου Ἑλλάδος» καὶ τέλος ὅτι: «Ὅσα Τμήματα, ἐλεύθερα ὄντα, καὶ συμπεριλαμβανόμενα εἰς τὴν ἕκτασιν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, δὲν ἔλαβον καιρὸν νὰ στείλουν Πληρεξουσίους εἰς τὴν παροῦσαν Συνέλευσιν, καὶ ὅσα, μὴ ὄντα ἤδη ἐλεύθερα, ἤθελον ἐλευθερωθῆ ἀκολούθως, θέλουσιν εἰδοποιηθῆ παρὰ τῆς Γερουσίας περὶ ὄλων τῶν πρακτικῶν τῆς Συνελεύσεως ταύτης, διὰ νὰ στείλωσι τὰ ἀνήκοντα μέλη εἰς τὴν Γερουσίαν»⁵⁷. Ὡστόσο, ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας παράγραφο ὁ συντάκτης τοῦ Ὄργανισμοῦ ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, προκειμένου νὰ αἰτιολογήσῃ τὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ χαρακτήρα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν Ὄργανισμό: «ἡ παντελής ἀπελπισία [...], ἔβαλεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων τὰ ὄπλα [...] μὲ μέρος τοῦ αἵματός των νὰ ἐξαγοράσουν ἐκεῖνο τῶν ἐπιλοίπων ἀδελφῶν των, τῶν γυναικῶν καὶ τέκνων των»⁵⁸.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴ Νομικὴ Διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, αὐτὴ περιελάμβανε, ὅπως ἔχει ἤδη σημειωθεῖ, διατάξεις γιὰ τὰ δικαιώματα ποὺ παραχωροῦνταν στοὺς πολῖτες τῆς ἀνατολικῆς Στ. Ἑλλάδας.

προσπάθειαν συμβιβασμοῦ καὶ συγκαλύψεως τῶν δισταμένων ἀπόψεων» Ἀπ. Διασκαλάκης, *Οἱ τοπικοὶ ὄργανισμοί...*, ὁ.π., σ. 119.

56. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 107.

57. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., τόμ. Α', σσ. 22, 26, 28, 32.

58. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 21.

Σε αυτά εντάσσονταν ή προάσπιση τής ανεξαρτησίας και τής ασφάλειας τών πολιτῶν ἀπὸ τὸ κράτος, ή ισότητα ὄλων ἐνώπιον τών νόμων, ή διασφάλιση τής ζωῆς και τής περιουσίας τους, ή ἐλεύθερη ἔκφραση τών θρησκευτικῶν και πολιτικῶν πεποιθήσεων τών Ἑλλήνων⁵⁹. Συγκριτικά πάντως με τὰ ὑπόλοιπα περιφερειακά πολιτεύματα ή ἐλευθερία –ὡς λέξη και ὡς ἔννοια– ἐμφανίζεται πολὺ πιὸ συχνὰ στὴ *Νομικὴν Διάταξιν*. Ἦδη ἀπὸ τὸν *Πρόλογο* τοῦ συγκεκριμένου νομικοῦ κειμένου ἐπισημαίνεται ή ἐθνική ἐλευθερία τών Ἑλλήνων. Ταυτίζεται μάλιστα με τὴν ανεξαρτησία τους, ἀφοῦ: «Ἡ Ἑλλάς ἔλαβε τὰ ὄπλα, διὰ νὰ ἀγοράσῃ με τὴν τιμὴν τοῦ αἵματός της τὴν πολῦτιμον ανεξαρτησίαν της»⁶⁰. Ταύτιση ανεξαρτησίας και ἐλευθερίας ἐντοπίζεται και στὴ «*Διακήρυξιν Δικαιωμάτων και χρεῶν τοῦ Ἑλληνοσ*», ὅπου τονίζεται ὅτι: «Κάθε Ἑλληὴν ἔχει δικαίωμα ἀναμφισβήτητον και ἀναλλοίωτον νὰ ζητῇ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὴν ανεξαρτησίαν του και ἀσφάλειαν...». Ἄν μάλιστα ἀπουσιάζουν αὐτὰ ἀπὸ τὴ ζωὴ τών πολιτῶν, «ή Πατρίς πίπτει εἰς ἀναρχίαν»⁶¹. Ἡ ἔννοια τής ἐθνικῆς ἐλευθερίας ἐντοπίζεται και στὸ *Ἀποπλήρωμα τής Νομικῆς Διατάξεως*, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι: «Ὅσαι ἐπαρχίαι τής Θετταλίας, τής Μακεδονίας κ.τ.λ. και ὅσαι Νῆσοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους συνδέονται σήμερον, και ἀκολούθως, ὡς ἐλεύθεροι, με τὴν Ἀνατολικὴν χέρσον Ἑλλάδα [...] νὰ συνδεθῶσιν Ἐπαρχικῶς με τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν, και ἐθνικῶς με τὴν Ἑλλάδα...»⁶².

Ἐπιπρόσθετα στὴ *Διάταξιν* ἐμφανίζονται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἐπαναστατικὸ νομικὸ κείμενο τής ἐποχῆς, ἔστω και ἔμμεσα, οἱ ἔννοιες τής θρησκευτικῆς και τής πολιτικῆς ἐλευθερίας. Συγκεκριμένα στὴν ΚΣΤ παράγραφο (κεφάλαιο Α', τμῆμα Α') σημειώνεται ὅτι: «Ἄν και ὅλας τὰς θρησκείας και γλώσσας δέχεται ή Ἑλλάς, και τὰς τελετὰς και χρῆσιν αὐτῶν κατ' οὐδένα τρόπον δὲν ἐμποδίσῃ, τὴν Ἀνατολικὴν ὅμως τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, και τὴν σημερινὴν γλῶσσαν μόνως ἀναγνωρίζει ὡς ἐπικρατούσας θρησκείαν και γλῶσσαν τής Ἑλλάδος». Συγχρόνως στὰ *Δικαιώματα τής Διατάξεως* καταγράφεται ὅτι: «Ὁ Ἑλληὴν δὲν ἐνοχοποιεῖται διὰ τὰ θρησκευτικά και πολιτικά του φρονήματα»,

59. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., σσ. 43-48.

60. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 39.

61. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., τόμ. Α', σσ. 46-47.

62. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 75.

ἐνῶ στὰ *Χρέη* τονίζεται ὅτι: «Ὁ Ἕλλην χρεωστεῖ νὰ ὑποφέρει ὅλα τὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ φρονήματα τῶν ὁμοίων του» (παράγραφος στ', κεφάλαιο Β', Τμῆμα Α')⁶³. Μὲ τὶς προαναφερθεῖσες διατάξεις κατοχυρωνόταν ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία στὴν ἀπλούστερη ἐκδοχὴ τῆς, αὐτὴ τῆς ἀνεξιθρησκίας⁶⁴. Σύμφωνα ἐπίσης μὲ τὸν Ἰω. Σαλαπάτα: «... ὁ συντακτικὸς νομοθέτης τῶν Σαλῶνων δὲν δίστασε νὰ προχωρήσει σὲ μία πρωτοποριακὴ καὶ ρηξικέλευθη γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐξειδίκευση τοῦ περιεχομένου καὶ τῶν κανονιστικῶν συνεπειῶν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Πράγματι, ἀκόμα καὶ ἀπὸ μία ἀπλῆ ἀνάγνωση τῶν διατάξεων αὐτῶν, ἀποκαλύπτεται ἡ σταθερὴ καὶ ἀδιαπραγμάτευτη πρόθεση τοῦ νομοθέτη νὰ κατοχυρώσει συνταγματικὰ ὄχι ἀπλῶς τὴ θρησκευτικὴ ἀνοχή, ἀλλὰ τὴν πλήρη ἀποδοχὴ καὶ ἐλεύθερη δράση ὅλων τῶν θρησκείων μέσα στὴν ἐλεύθερη ἐλληνικὴ ἐπικράτεια, ὡς ἀπαραβίαστο ἀτομικὸ δικαίωμα, τόσο ἔναντι τῶν ἄλλων, ὅσο καὶ ἔναντι αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας»⁶⁵. Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν συνάγεται καὶ ἐκ τῆς ἀπουσίας ὅποιασδήποτε ἀπαγορευτικῆς ἢ περιοριστικῆς διάταξης γιὰ τὴν ἀνεμπόδιστη ἄσκηση τοῦ συγκεκριμένου δικαιώματος ἀπὸ τοὺς ἑτεροδόξους.

Σὲ ὁλόκληρο τέλος τὸ *Πολιτικὸν καὶ Στρατιωτικὸν Σύστημα τῆς Σάμου* δὲν ἀναφέρεται πουθενά –οὔτε ἔμμεσα οὔτε ἄμεσα– ἡ λέξις ἐλευθερία μὲ ἐξαίρεση στὸν τίτλο τοῦ κειμένου («Ἐκθεσις τοῦ Τοπικοῦ Συστήματος τῆς Σάμου διοργανισθέντος παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ αὐτῆς Λ. Λυκούργου ἀπὸ τὰς ἀρχὰς Μαΐου τοῦ 1821 ἀ' ἔτους τῆς ἐλευθερίας»), ὅπου τὸ 1821 καταγράφεται ὡς πρῶτο ἔτος μὴ δουλείας. Καὶ σὲ αὐτὴ συνεπῶς τὴν περίπτωσι, ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας λαμβάνει ἐθνικοαπελευθερωτικὸ χαρακτήρα. Ὡστόσο ἡ χρησιμοποίησι τῆς ἐν λόγω λέξεως στὸ χρονολόγιο τῆς Ἐπαναστάσεως προφανῶς δηλώνει τὴν ἐπιρροὴ τοῦ συντάκτη

63. Α. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν...*, ὁ.π., τόμ. Α', σσ. 46, 48.

64. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὁρολογικὴ διάκρισι «ἀνεξιθρησκία» καὶ «θρησκευτικὴ ἐλευθερία» βλ. Γ. Ἀνδρουτσόπουλος, «Οἱ περὶ θρησκείας διατάξεις στό "Προσωρινὸ Πολίτευμα" τῆς Ἐπιδαύρου (1822) καὶ τὸ ἰσχυρὸν Σύνταγμα (1975): συνέχειες καὶ ἀσυνέχειες», *Πρακτικὰ Ζ' Διεθνoῦς Συνεδρίου μὲ θέμα: «Οἱ φιλελεύθεροι θεσμοὶ τοῦ Ἄγῶνος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως»* (Ἀθήνα, 18-20 Ὀκτωβρίου 2018), 10 *Ἐπιστημονικὰ Συνέδρια γιὰ τὰ 200 χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (1821-2021)*, Ἀθήνα 2019, σ. 272.

65. Ἰω. Σαλαπάτα, «Οἱ περὶ θρησκείας διατάξεις...», ὁ.π., σ. 326.

τῆς Ἐκθέσεως ἀπὸ τὸ Γαλλικὸ Δημοκρατικὸ Ἡμερολόγιο, ἢ Γαλλικὸ Ἐπαναστατικὸ Ἡμερολόγιο (1793-1805), ποὺ ἴσχυσε στὴ Γαλλία ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἐν κατακλειδί

Στὰ τέλη τοῦ 1821 εἶχαν δημιουργηθεῖ σὲ γεωγραφικὲς ἐνότητες τοῦ ἐπαναστατημένου ἑλλαδικοῦ χώρου (Πελοπόννησος, ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, Σάμος) τέσσερις περιφερειακὲς ἀρχές. Ἡ ὕπαρξή τους δήλωνε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ὀργάνωσης τοῦ Ἀγῶνα, τὴν ἀμετάκλητη ἀπόφαση τῶν Ἑλλήνων νὰ ἀποτινάξουν τὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία καὶ νὰ ἰδρῦσουν ἓνα ἀνεξάρτητο ἑλληνικὸ κράτος. Ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴ τους σύνθεση, οἱ ἐξεταζόμενες πολιτικὲς διοικήσεις ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἐκπροσώπους τῶν προεπαναστατικῶν κυρίαρχων κοινωνικῶν ομάδων, οἱ ὁποῖοι στὶς περισσότερες τῶν περιπτώσεων δὲν εἶχαν ἐπιλεγεῖ ἀπὸ τὸν λαό, οὔτε ὅμως εἶχαν ἀναδειχθεῖ στὰ πεδία τῶν μαχῶν⁶⁶.

Στὰ δὲ πολιτικὰ κείμενα ποὺ παρήγαγαν οἱ ἐν λόγω περιφερειακὲς ἀρχές κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου ἔτους τῆς Ἐπαναστάσεως, τὰ ὁποῖα παρουσιάσθηκαν στὶς προηγούμενες σελίδες, προκύπτει ὅτι οἱ συντάκτες τους δὲν χρησιμοποίησαν ἀρκετὰ συχνὰ τὴν ἐλευθερία ὡς λέξη ἢ ὡς ἔννοια. Προφανῶς θεωροῦσαν δεδομένο τὸ ὅτι οἱ ὁμοεθνεῖς τους μάχονταν γι' αὐτὴν καὶ συνεπῶς δὲν χρειαζόταν νὰ τὴν ἀναφέρουν διαρκῶς, οὔτε νὰ τὴν ὑπερτονίζουν⁶⁷. Τὰ ἴδια ἄλλωστε τὰ κείμενα ἀποτελοῦσαν προϊόντα ἐλευθερίας. Ἀντιθέτως, πολὺ πιὸ συχνὰ προβαλλόταν στὰ ἐξεταζόμενα κείμενα ὁ ἐθνικοαπελευθερωτικὸς –καὶ συνάμα ἱερός– χαρακτήρας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης⁶⁸. Κατὰ συνέπεια γίνεται φανερό ὅτι ἡ

66. Ν. Τόμπρος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ...*, ὁ.π., σ. 240.

67. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ ὀφείλουμε πολλὰς εὐχαριστίες στὴν κ. Χαρίκλεια Δημακοπούλου γιὰ τὶς πολύωρες καὶ γόνιμες συζητήσεις μας ἐπὶ τοῦ θέματος.

68. «Ἡ ἐπισήμανση τοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐθνικοῦ καὶ ἱεροῦ ἦταν κύριο ὄπλο προβολῆς πρὸς τὸν χριστιανικὸ κόσμον τῆς Εὐρώπης. Ἐκφράζονται ἔτσι παραστατικὰ οἱ δύο πρῶτοι κύριοι παράγοντες ποὺ συμπροσδιόρισαν τὴν ἐθνεγερεία: εἶναι ἄφ' ἑνὸς ἡ συνείδηση ὅτι ἀνήκουν σὲ ἓνα ἔθνος εὐκλεές, ποὺ κληρονομήθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ συνεχίστηκε στὸ Βυζάντιο, ἄφ' ἑτέρου ἡ λαϊκὴ ὀρθόδοξη

προβολή –μὲ κάθε εὐκαιρία– τῶν συγκεκριμένων χαρακτηρισμῶν δὲν ἀπευθυνόταν τόσο στοὺς ὁμοεθνεῖς, ὅσο στὴ χριστιανικὴ Εὐρώπη, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἐπαναστατικὴ δράση τῶν Ἑλλήνων, νὰ τὴ διεθνοποιήσουν καὶ νὰ ἐξαλείψουν τὴν ὁποιαδήποτε ὑποψία τῶν Δυτικῶν –καὶ κυρίως τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας– γιὰ πιθανὲς σχέσεις τῶν Ἑλλήνων μὲ κοινωνικοανατρεπτικὲς ὀργανώσεις (Ἰακωβίνοι, Καρμπονάροι, Δεκεμβριστὲς κ.ἄ.) καὶ ἐνέργειες τῆς ἐποχῆς⁶⁹.

Ἡ διεθνοποίηση ἄλλωστε τοῦ ἑλληνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα ἀπετέλεσε «τὴ βάση τῆς διπλωματικῆς πολιτικῆς τῆς Ἐπανάστασης γιὰ ἀρκετὰ χρόνια»⁷⁰. Τὴν ἀρχὴ ἔκαναν ὁ Π. Μαυρομιχάλης (*Μεσσηνιακὴ Γερουσία*)⁷¹ καὶ τὸ *Ἀχαϊκὸν Διευθυντήριον*⁷² μὲ ἐπιστολὲς ποὺ ἀπέστειλαν –ἀπὸ τὰ ἐναρκτήρια κιόλας τοῦ Ἀγῶνα– σὲ δυτικοὺς ἀποδέκτες, στὶς ὁποῖες γνωστοποίησαν τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων καὶ τοὺς λόγους ποὺ τοὺς ὀδήγησαν στὸ νὰ ἐπαναστατήσουν. Μὲ τὶς ἐπιστολὲς οἱ συντάκτες τοὺς μετέτρεψαν τὸ ἐθνικὸ γεγονός, τὴν Ἐπανάσταση, σὲ διεθνές. Ἐπιπρόσθετα οἱ Ἑλληνες προσπαθοῦσαν διαρκῶς νὰ προβάλλουν στὴν Ἑσπερία τὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ χαρακτήρα τοῦ Ἀγῶνα τους. Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ φράση τοῦ Π. Μαυρομιχάλη στὴν «Προειδοποίησιν εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς

χριστιανικὴ πίστη καὶ παράδοση», Ἄννα Ψαρούδα-Μπενάκη, «Ἐλευθερία τῆς πατρίδας καὶ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου. Τὸ ἰδεολογικὸ θεμέλιο τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ Διακηρύξεις τῶν Ἐθνοσυνελεύσεων καὶ τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ Συντάγματα 1822-1827», *Πρακτικὰ Ζ' Διεθνoῦς Συνεδρίου μὲ θέμα: «Οἱ φιλελεύθεροι θεσμοὶ τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως»* (Ἀθήνα, 18-20 Ὀκτωβρίου 2018), 10 *Ἐπιστημονικὰ Συνέδρια γιὰ τὰ 200 χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (1821-2021)*, Ἀθήνα 2019, σ. 48.

69. Ἰω. Φιλίμων, *Δοκίμιον ἱστορικόν...*, ὁ.π., τόμ. IV, σσ. 519-522. Ἐμμ. Πρωτοφάλης, «Ἵπομνήματα Συναφῆ Ἰγνατίου Μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας καὶ Ἰω. Καποδιστρίου Περὶ τῆς Τύχης τῆς Ἑλλάδος (1821)», *Ἀθηνᾶ* 60 (1956), σσ. 164, 167. Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία...*, ὁ.π., σσ. 731, 732.

70. Β. Κρεμμυδᾶς, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Τεκμήρια, Ἀναψηλαφήσεις, Ἐρμηνεῖες*, ἐκδ. Gutenberg Ἀθήνα 2016, σσ. 75-76.

71. Β. Παναγιωτόπουλος, «Ἡ προκήρυξις τῆς Μεσσηνιακῆς Γερουσίας πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλάς», *Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.* 12 (1957-1958), σσ. 137-150. Β. Παναγιωτόπουλος, «Δύο προκηρύξεις τῆς Μεσσηνιακῆς Συγκλήτου», *Μεσσηνιακὰ Γράμματα Β'* (1967), σσ. 591-598. Ἰω. Κοκκώνας, «Τὸ πρῶτο ἐπίσημο ἔγγραφο τῆς Ἐπανάστασης», *Τὸ Βῆμα*, Ἀθήνα 26.3.2000. <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/to-prwto-episimo-eggrafo-tis-epanastasis/> (31.1.2022). Β. Κρεμμυδᾶς, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση...*, ὁ.π., σσ. 75-79.

72. Ν. Τόμπρος, *Ἡ Πάτρα στὸν Ἀγῶνα...*, ὁ.π., σσ. 120-123.

αυτάς...», όταν τόνιζε: «πᾶσα πρὸς ἀλλήλους μας φατρία καὶ διχόνοια, ὡς καρποὶ τῆς τυραννίας, ἀπερρίφθησαν εἰς τὸν βυθὸν τῆς λήθης, καὶ ἅπαντες πνέομεν πνοὴν ἐλευθερίας»⁷³. Ἐπιπρόσθετα ὁ Θ. Κολοκοτρώνης στὰ *Ἀπομνημονεύματά του* σημείωνε ὅτι: «Ἡ ἐπανάστασις ἡ ἐδική μας δὲν ὁμοιάζει μὲ καμμιάν ἀπ' ὅσας γίνονται τὴν σήμερον εἰς τὴν Εὐρώπην. Τῆς Εὐρώπης αἱ ἐπαναστάσεις ἐναντίον τῶν διοικήσεων τῶν εἶναι ἐμφύλιος πόλεμος. Ὁ ἐδικός μας πόλεμος ἦτον ὁ πλέον δίκαιος, ἦτον ἔθνος μὲ ἄλλο ἔθνος, ἦτον μὲ ἓνα λαὸν ὅπου ποτὲ δὲν ἠθέλησε ἀναγνωρισθῆ ὡς τοιοῦτος, οὔτε νὰ ὀρκιστῆ, παρὰ μόνον ὅ,τι ἔκαμνε ἡ βία. Οὔτε ὁ Σουλτάνος ἠθέλησέ ποτε νὰ θεωρήσῃ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὡς λαόν, ἀλλ' ὡς σκλάβους»⁷⁴.

Κάτι ἀνάλογο, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀποδέκτες στὴ Δύση, ἔγινε ἄλλωστε καὶ μὲ τὴν ὀνομασία τοῦ «*Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου*», ἀφοῦ σύμφωνα μὲ τὸν Γ. Δημακόπουλο: «Διὰ τῆς προσωνομίας αὐτῆς ἀπεφεύγετο εὐφυῶς καὶ ὁ τυπικὸς προσδιορισμὸς τοῦ ἐπιλεγέντος κατ' οὐσίαν δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἐπὶ σκοπῶ καθησυχάσεως τῆς διευθυνούσης τότε τὴν Εὐρώπην Ἱερᾶς Συμμαχίας»⁷⁵. Στὸ ἴδιο πλαίσιο ἐντάσσεται ἡ ἔλλειψη ὁποιασδήποτε μνείας στὴ *Φιλικὴ Ἐταιρεία* τόσο κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς Α' Ἐθνοσυνέλευσης, ὅσο καὶ στό «*Προσωρινὸ Πόλιτευμα*»⁷⁶. Μὲ βάση λοιπὸν τὰ προαναφερθέντα,

73. «*Προειδοποιήσις εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐτάς, ἐκ μέρους τοῦ φιλογενοῦς ἀρχιστρατήγου τῶν σπαρτιατικῶν στρατευμάτων, Πέτρου Μαυρομιχάλη, καὶ τῆς Μεσσηνιακῆς Συγκλήτου*». https://www.kalamata.gr/myrevolution/warning_1821/ (27. 1.2022). Στὸ ἴδιο κλίμα ἐκινεῖτο καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ *Ἀχαικοῦ Διευθυντηρίου*, ὅταν σημείωνε: «Ἡμεῖς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τῶν Χριστιανῶν, βλέποντες ὅτι ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν καταφρονοῦν ἡμᾶς τὸ ὀθωμανικὸν γένος καὶ σκοπεύει ὄλεθρον ἐναντίον μας πότε μὲ ἓνα, πότε μὲ ἄλλον τρόπον, ἀπεφασίσαμεν σταθερῶς ἢ νὰ ἀποθάνωμεν ὅλοι, ἢ νὰ ἐλευθερωθῶμεν, καὶ τούτου ἕνεκα βαστοῦμεν τὰ ὄπλα εἰς χεῖρας, ζητοῦντες τὰ δικαιώματά μας», Ν. Τόμπρος, *Ἡ Πάτρα στὸν Ἀγῶνα...*, ὁ.π., σ. 120.

74. Θ. Κολοκοτρώνης, *Ἀπομνημονεύματα*, καταγραφή Γ. Τερτσέτη, εἰσαγωγή-ἐπιμέλεια Γ. Βουρνᾶς, Ἀθήνα 1983, σ. 178 (ἀνατ.).

75. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις...*, ὁ.π., σ. 89. Ἐπιπρόσθετα βλ. Ν. Διαμαντοῦρος, *Οἱ ἀπαρχές...*, ὁ.π., σσ. 160-161. Γ. Ἀνδρουτσόπουλος, «Οἱ περὶ θρησκείας...», ὁ.π., σσ. 263-264.

76. «Ἐπιπλέον, ἡ ἀπουσία ὁποιασδήποτε ἀναφορᾶς στὴ *Φιλικὴ Ἐταιρεία* καὶ ὁ τίτλος «*Προσωρινὴ Διοίκησις*» εἶχε σκοπὸ νὰ διασκεδάσει τὶς ἀνησυχίες καὶ τοὺς φόβους τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων γιὰ τὸ χαρακτῆρα τῆς ἑλληνικῆς ἐξέγερσης» Γ. Θεοδωρίδης, «Ἐνα σύγχρονο κράτος. Ἡ πολιτικὴ ὀργάνωσις τοῦ Ἀγῶνα 1822-1827», *Ἱστορία τοῦ*

καθίσταται έμφανές ότι τὰ νομικά κείμενα που παρήχθησαν από τις περιφερειακές αρχές την περίοδο Μαΐου-Δεκεμβρίου 1821 άκολούθησαν –και με τή χρήση τής λέξης *έλευθερία*– την «ύπερασπιστική» γραμμή για τον χαρακτήρα τής Έπαναστάσεως, την όποία ξεκίνησαν οί έπιστολές του Μαυρομιχάλη και του Άχαικού Διευθυντηρίου από την Καλαμάτα και την Πάτρα αντίστοιχα και συνέχισαν τὰ επαναστατικά Συντάγματα (1822, 1823, 1827) τών τριών Έθνοσυνελεύσεων.

Εύλογο τέλος είναι τò έρώτημα αν οί δημιουργοί τών περιφερειακών διοικήσεων και τών νομικών τους κειμένων βασίστηκαν σε τοπικά πρότυπα ή άντέγραψαν-μιμήθηκαν ξένους θεσμούς. Τò βέβαιο είναι ότι δύο από τούς βασικούς συντάκτες τών έξεταζόμενων τοπικών πολιτευμάτων υπήρξαν οί Άλ. Μαυροκορδάτος και Θ. Νέγρης. Η πολιτική θητεία και τών δύο στις Παραδουνάβιες Ήγεμονίες αλλά και ή παραμονή τους σε χώρες τής Εύρώπης καθιστά βέβαιη τή γνώση ξένων πολιτειακών συστημάτων. Ωστόσο, ή μελέτη τών κειμένων που παρήχθησαν κατά τή διάρκεια του πρώτου έτους τής Έπαναστάσεως καταδεικνύει ότι αυτά δέν άπετέλεσαν άντιγραφή ξένου οργανωτικού κειμένου. Συνεπώς «οί εκ του έξωτερικού έλθόντες νομοδότες δέν έφήρμοσαν άμέσως ή δέν ήθέλησαν άμέσως νά εφαρμόσουν τās ξένες συγχρόνους τότε μορφές δημοσίου βίου, άλλ' ούδè νά επαναφέρουν “ιδίας” παρωχημένας». Αντίθετα τὰ «περιφερειακά συντάγματα», που είχαν ως βασικό τους σκοπό τή διακήρυξη τής πολιτειακής συγκρότησης τών επαναστατημένων Έλλήνων και τήν κατοχύρωση τής πολιτειακής τους αυτόδιάθεσης, έξέφραζαν τις επικρατούσες τότε τοπικές κοινωνικές συνθήκες και μαρτυρούσαν «τὴν προσπάθειαν άξιολογήσεως εκ τών ένόντων τών επί Τουρκοκρατίας άναπτυχθέντων θεσμών»⁷⁷.

Νέου Έλληνισμού 1770-2000, τόμ. 3, έκδ. Έλληνικά Γράμματα, Άθήνα 2003, σ. 125.
77. Γ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική όργάνωσις...*, ό.π., σ. 83.

SUMMARY

The first state texts of the Greek Revolution
and the term *freedom*By Nikos F. Tompros, *Ass. Professor*
Hellenic Army Academy

At the end of 1821, four regional authorities had been created in the Peloponnese, eastern and western Central Greece, and Samos, the existence of which declared the irrevocable decision of the rebellious Greeks to shake off Ottoman domination and establish an independent state. From the political texts produced by these authorities, it appears that their authors did not often use freedom as a word or a concept. Apparently, they took it for granted that their compatriots were fighting for it and therefore there was no need to overemphasize it. After all, the texts themselves were products of freedom. On the contrary, the national-liberating –and at the same time sacred– character of the Greek Revolution was much more often highlighted. The specific characterizations in the texts of the regional authorities were addressed mainly to Christian Europe, to justify the revolutionary action of the Greeks, to internationalize it and at the same time to eliminate any suspicion of the West –and especially the Holy Alliance– about possible relations of the revolutionaries with socially subversive organizations and actions of the time. After all, the internationalization of the Revolution constituted the diplomatic base of the Greeks for several years. The beginning was made by the *Messinian Senate* and the *Achaean Directorate* with letters to Europe, with which they turned the national event, the Revolution, into an international one. Consequently, the legal texts of the examined regional authorities –in the period May-December 1821– followed the “defensive” line for the character of the Revolution, with the use of the word *freedom*, which was initiated by the letters of P. Mavromichalis and the *Achaean Directorate* from Kalamata and Patras respectively and continued the revolutionary Constitutions (1822, 1823, 1827) of the three National Assemblies.